

РЕГІОНАЛЬНІ ОСВІТЯНСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В ІСПАНІЇ
У 1890 – 1910-Х РОКАХ

REGIONAL EDUCATIONAL PERIODICALS IN SPAIN IN THE 1890 – 1910S

У статті здійснюється аналіз проблематики і змісту регіональних освітнянських періодичних видань (переважно барселонських, саламанкських, наваррських) в Іспанії у 1890 – 1910-х роках. Вивчено контент таких освітнянських періодичних видань, як саламанкські часописи "Шкільний вісник", "Шкільна федерація", "Бюлетень початкового навчання"; барселонські видання "Народне просвітництво", "Наставник"; наваррський журнал "Школа і дім".

З'ясовано, що в регіональних освітнянських періодичних виданнях у 1890 – 1910-х роках іспанськими педагогами були поставлені значимі питання стосовно всезагального народного просвітництва, вчительських об'єднань, становища вчителства, громадянського виховання, експериментальних шкіл тощо. Знані освітяни Іспанії Енріке Поло, Сантьяго Ласо, Леон Дека, Педро Лопіс, Хоакін С'єрра, Антоніо Ройо Вільянова, Педро Діас Муньос та інші у численних публікаціях наголошували на важливості освітнього реформування та поліпшення умов учительської праці.

Установлено, що регіональні освітнянські періодичні видання мали не менше значення у поширенні реформаторсько-педагогічних ідей в Іспанії на межі XIX – XX століть, аніж столичні видання. У барселонських часописах масштабно було представлено новітній закордонний досвід освітніх закладів. У саламанкських педагогічних журналах основна увага зосереджувалася на трансляції ідей вітчизняних учительських асоціацій та їхній боротьбі за права вчителів.

Показано, що регіональна педагогічна преса в Іспанії у 1890 – 1910-х роках стояла на захисті освітніх цінностей громадянського, патріотичного, народного, сімейного, християнського виховання. Закликаючи до освітнього реформування, автори періодичних видань Барселони, Саламанки, Памплони та інших міст Іспанії, обґрунтовували і необхідність збереження найкращих виховних національних традицій.

Ключові слова: освітнянські періодичні видання, регіональна педагогічна преса, освітнє реформування, реформаторсько-

педагогічні ідеї, освітні цінності, виховні національні традиції, учительські асоціації, права вчителів.

The article analyzes the problems and content of regional educational periodicals (mainly Barcelona, Salamanca, Navarre) in Spain in the 1890 – 1910s. The content of such educational periodicals as the Salamanca magazines "School Herald", "School Federation", "Primary Education Bulletin of this University District"; the Barcelona editions "Public Instruction", "The Monitor"; the Navarrese magazine "School and Home" is studied.

It was found that in regional educational periodicals in the 1890s and 1910s, Spanish educators raised important issues regarding public education, teachers' associations, the status of teachers, civic education, experimental schools, etc. Famous Spanish educators Enrique Polo, Santiago Laso, Leon Deca, Pedro Lopez Llopiz, Joaquín Sierra, Antonio Royo Villanova, Pedro Díaz Muñoz, and others emphasized the importance of educational reform and improving teachers' working conditions in numerous publications. It has been established that regional educational periodicals were no less important in the spread of reform-pedagogical ideas in Spain at the turn of the 19th and 20th centuries than metropolitan publications. Barcelona magazines presented the latest foreign experience of educational institutions on a large scale. Salamanca pedagogical magazines focused on the transmission of the ideas of domestic teachers' associations and their struggle for teachers' rights.

It is shown that the regional pedagogical press in Spain in the 1890s and 1910s stood in defense of the educational values of civic, patriotic, national, family, and Christian education. Calling for educational reform, the authors of periodicals in Barcelona, Salamanca, Pamplona, and other cities in Spain also substantiated the need to preserve the best educational national traditions.

Key words: educational periodicals, the regional pedagogical press, educational reform, reform-pedagogical ideas, educational values, educational national traditions, teachers' associations, teachers' rights.

УДК 070:37(460)»1890/1910»

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/93.1.3>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Носовець В.С.,

orcid.org/0009-0001-1968-4970

аспірант кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін

Національного університету

«Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Іспанська педагогічна преса на межі XIX – XX століть була представлена як столичними мадридськими періодичними виданнями (зокрема, часописи "Сучасна школа", "Бюлетень Вільного Інституту просвітництва", "Загальний журнал про навчання та мистецтва"; газети "Освіта", "Газета народної освіти" та інші), так і регіональними.

На погляд науковця Алехандро Мартінеса (Alejandro Martinez Gonzalez), на межі XIX – XX століть преса у Королівстві Іспанія була важливим інструментом політичного впливу і її роль у суспільно-виховному процесі була значною. У 1900 році кількість періодичних видань у країні становила 1347,

а до 1913 року вона зросла до 1980 видань. Зростав і вплив іспанської преси на громадянську свідомість [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти історії педагогіки в Іспанії на межі XIX – XX століть висвітлені у наукових працях Б. Дельгадо Кріадо (Buenaventura Delgado Criado), А. Капітана Діаса (Alfonso Capitan Diaz), М. де Пуельєса (Manuel de Puelles Benitez), А. Тіани Феррер (Alejandro Tiana Ferrer), А. Вільяно Фраго (Antonio Vifao Frago), О. Негріна Фахардо (Olegario Negrin Fajardo) та інших дослідників. Питанням становлення і поширення педагогічної преси в Іспанії наприкінці XIX – на початку XX століття присвячено наукові

публікації Х. Ернандеса Діаса (Jose Maria Hernandez Diaz), А. Годоя (Antonio Checa Godoy), А. Мартінеса Гонсалеса (Alejandro Martinez Gonzalez), А. Васальо (Alexia Cachazo Vasallo), Р. Муньос (Maria Rosa Muñoz Codina), Х. Хіменеса (Jose Francisco Jimenez Trujillo).

Вивчення проблематики і змісту регіональних освітанських періодичних видань в Іспанії у 1890 – 1910-х роках здійснювалося у контексті історико-педагогічного дослідження освітніх процесів (Л. Березівська, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Майборода, О. Сухомлинська та інші) та порівняльного аналізу закордонного досвіду педагогічної теорії і практики (О. Заболотна, Т. Левченко, О. Локшина, О. Матвієнко, А. Сбруева та інші).

Мета статті – визначити розмаїття регіональних освітанських періодичних видань в Іспанії у 1890 – 1910-х роках; проаналізувати проблематику і зміст цих видань.

Виклад основного матеріалу. 6 березня 1914 року вийшов перший номер саламанкського часопису *“Шкільний вісник”* (Heraldo Escolar). Журнал був офіційним виданням Асоціації учителів Саламанки. Упродовж 1914 – 1915 років *“Шкільний вісник”* виходив щотижнево по п'ятницях. Керівником часопису був президент Асоціації учителів Саламанки Теобальдо Барсенілья (Teobaldo Barceñilla Esguevillas).

Основну частину видання складали статті шкільних учителів. Наприклад, у статтях освітянина, голови Учительської асоціації Ледесми Енріке Поло (Enrique Polo) *“Про автономію вчительських об'єднань”* (Heraldo Escolar, 15 травня 1914 року) [2], *“Практична педагогіка”* (Heraldo Escolar, 22 травня 1914 року) [3], *“Про навчання”* (Heraldo Escolar, 15 січня 1915 року) [4] йшлося про актуальні педагогічні проблеми, нові методи навчання в початковій школі.

Сантьяго Ласо (Santiago Laso) піднімав проблеми вчительської праці у статтях *“На самоті”* (Heraldo Escolar, 9 жовтня 1914 року) [5], *“Шкільне життя: спомини”* (Heraldo Escolar, 20 листопада 1914 року) [6], *“Родина і школа”* (Heraldo Escolar, 6 серпня 1915 року) [7] та багатьох інших. Освітянин наголошував, що гідний учитель своєю працею слугує суспільству, адже виховує людей на благо Батьківщини та визволяє суспільство від лихого. Діяльність учителя в школі схожа на батьківську працю в родині.

“Батьки та вчителі мають виконувати священні місії, священні обов'язки; щоби й ті, й інші були задоволені, вони повинні завжди співпрацювати у власному розвитку; вчитель повинен шукати підтримки та довіри сімей; сім'ї повинні шукати підтримки та порад вчителя, і ми матимемо найшчасливіші результати; вплив дому буде відчуватися з любов'ю в школі; результати школи будуть ефективно працювати вдома; в освіті буде єдність, що призведе до

благополуччя суспільства та країни”, – пояснював Сантьяго Ласо [5, с. 3].

У замітці *“Реорганізація нормальних шкіл”* (Heraldo Escolar, 18 вересня 1914 року) [8] викладач Педро Лопіс (Pedro Lopiz Llopiz) констатував, що освітнє реформування, здійснюване в Іспанії на початку ХХ століття, сприяло певному покращенню становища та праці вчительства.

У публікаціях учителя Леона Деки (Leon Deca) *“Праця”* (Heraldo Escolar, 6 листопада 1914 року) [9], *“Нова педагогічна наука”* (Heraldo Escolar, 20 листопада 1914 року) [10], *“Недостатньо настановляти”* (Heraldo Escolar, 16 квітня 1915 року) [11] висвітлювалися злободенні питання освіти та педагогіки. Наприклад, у статті *“Нова педагогічна наука”* Леон Дека доводив, що сучасна педагогічна наука не може обмежуватися методами емпіризму, а має дедалі більше застосовувати експериментальний метод. І багато педагогів Європи та Америки здобувають наукове знання саме шляхом експериментування.

На переконання Леона Деки, для провадження дослідницької діяльності у галузі педагогіки мають створюватися педагогічні лабораторії та експериментальні школи. Одним із найяскравіших прикладів нової педагогіки є діяльність педагогічних лабораторій Ернста Меймана у Цюриху, Кенігсберзі, Мюнстері, Галле та Лейпцигу [10, с. 3].

У різних замітках (зокрема, [12], [13], [14]) Хоакін С'єрра (Joaquín Sierra) обґрунтовував важливість громадянського виховання прийдешніх поколінь. Освітянин указував, що громадянське виховання пов'язано з моральним, та передбачає передусім формування у людини відповідальних ставлень до інших людей.

У публікації *“Патріотична любов у школах”* (Heraldo Escolar, 13 серпня 1915 року) Хоакін С'єрра проголошував: *“Які чудові приклади патріотичної любові зберігає історія нашої Іспанії! <...> Вони дають чудові плоди та рясний матеріал для закладання в дитинстві патріотичного, благородного, гідного та достатнього виховання, щоби зробити з юних учнів патріотичних наслідувачів, які вміють жити з запалом і мужністю, наслідуючи благословенну Іспанію. А що стосується наставника, який плекає у м'якому дитячому серці патріотичні ідеї, – він може відчувати задоволення у впевненості, що виконав найсвятіші обов'язки, покладені на нього професією та наказані Вітчизною усім її дітям”* [14, с. 5–6].

У *“Шкільному віснику”* були представлені і замітки про закордонний освітній досвід. Наприклад, у № 8 видання від 24 квітня 1914 року було вміщено замітку про Дім дитини італійської педагогині Марії Монтесорі [15].

5 травня 1916 року вийшов перший номер саламанкського часопису *“Шкільна федерація”* (La Federación Escolar), який став продовженням *“Шкільного вісника”*. У замітці про лекцію інспектора навчання

в Бехарі Еулаліо Ескудеро (Eulalio Escudero) повідомлялося, що на заході, присвяченому питанню становища вчителів, були присутні 64 вчителі. Лектор зосереджував увагу на розгляді складнощів, з якими стикаються освітяни в сільській місцевості [16].

У статті “Вчитель початкового навчання: хто він і яка його місія” (La Federacion Escolar, 22 вересня 1916 року) Хосе Ернандес Севілья (Jose Hernandez Sevilla) проголосував: “Найвеличніша місія вчителя; вплив його наймогутніший; відповідальність його колосальна, адже дія вчителя не обмежується окремою людиною; вона поширюється на родину, виходить за межі суспільства й охоплює Батьківщину. Прийдешнє народу, благодатне чи несприятливе, залежить від праці Вчителя. Благословенний він, якщо служіння його спрямовано на добробут народу” [17, с. 2].

У публікації “Соціальна педагогіка. Просвітництво, місія любові” (La Federacion Escolar, 29 вересня 1916 року) [18] освітянин Сантьяго Ласо (Santiago Laso) зазначав, що вчительська праця має надихатися материнськими почуттями до дітей, бути сповненою добра та любові до них.

5 січня 1913 року вийшов перший номер саламанкського часопису “Бюлетень початкового навчання” (Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario). Видання здійснювалося тричі на місяць у 5, 15, 25 дні і тривало до кінця квітня 1919 року.

У замітці “Школу не зруйновано” (Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario, 5 липня 1915 року) [19] Альберто Бланко (Alberto Blanco) наголошував, що попри війну має зберігатися віра у цивілізацію та школу. Щоби вистояла школа, важливо спрямовувати виховання на ідеали й передусім християнські.

У статті “Педагогіка в Саламанці” (Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario, 5 січня 1916 року) [20] Педро Лопіса (Pedro Lopez Llopiz) робилося критичне зауваження стосовно того, що в нещодавно організованому в саламанкському Атенеї лекційному курсі зі соціальних наук не передбачалося жодної лекції із педагогіки. Автор із сумом констатував: “<...> організувати лекції із соціальних наук, виключаючи з них педагогіку, після “Соціальної педагогіки” Наторпа видається дещо абсурдним” [20, с. 5].

У замітці про лекцію Антоніо Ройо Вільянови (Antonio Royo Villanova), викладену 11 березня 1916 року у Мадридському Атенеї, вказувалося, що вона присвячувалася темі “Права школи”. У ході лекції висвітлювалися питання: “Вчитель як фундатор культури”; “Школа і родина”; “Школа, держава і місто”; “Школа та суспільство”; “Школа як мета, а не засіб”; “Необхідність служити школі” тощо [21, с. 91].

У № 12 “Бюлетеню початкового навчання” (Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario, 25 квітня 1916 року) повідомлялося про відкриття

асамблеї Національної учительської асоціації у мадрридському Атенеї 20 квітня 1916 року. Одним із доповідачів на зібранні був освітянин Лоренсо Лузуріага (Lorenzo Luzuriaga). Він розповів про діяльність учительських об’єднань в Англії, Франції та Німеччині й окреслив власне бачення перспективи Національної учительської асоціації в Іспанії [22, с. 102].

У статті “Жіноча освіта” (Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario, 15 лютого 1918 року) [23] Кармен Кановас (Carmen Tapia y Canovas) наголошувала на важливих завданнях освіти жінок. Вона підкреслювала, що виховання має сприяти формуванню характеру людини і поведженню в суспільному житті та здійснюватися згідно з універсальним педагогічним законом природовідповідності.

“Коли жінка повною мірою скористається власними здібностями, вона сама завоює права, у яких суспільство сьогодні їй відмовляє”, – робила висновок освітянка [23, с. 27].

Упродовж першої половини 1902 року в Барселоні видавався часопис “Народне просвітництво” (La Instrucción pública). Перший номер вийшов друком 10 січня 1902 року, а останній – 25 червня того ж року. Керівником видання був викладач Барселонської вчительської школи Аугусто Відаль Перера (Augusto Vidal Perera), а редактором – Антоніо Бастинос (Antonio Bastinos), син засновника найстарішого барселонського педагогічного періодичного видання “Наставник початкового навчання” (El monitor de la primera enseñanza). Часопис виходив двічі на місяць (кожного 10-го і 25-го дня) обсягом 16 сторінок.

У вступній замітці Антоніо Бастиноса у першому номері журналу стверджувалося: “Цей часопис, що покликаний продовжити, розширити “Іспанський педагогічний бюлетень”, керований покійним доном Сантьяго Арналем, привносить у розбудову Освіти свою скромну крихту” [24, с. 2].

Серед авторів журналу – відомі освітяни, зокрема викладач Саламанкської вчительської школи Педро Діас Муньос (Pedro Diaz Muñoz), викладач педагогіки у Таррагонській нормальній школі Мельчор Гарсія Санчес (Melchor Garcia Sanchez), викладачка Мадридської державної школи, авторка численних підручників для жіночих шкіл Лусіана Касильда Монреаль де Лосано (Luciana Casilda Monreal de Lozano), викладач Барселонського університету Ігнасіо Феррер Карріо (Ignacio Ferrer y Carrío), викладач права у Барселонській учительській школі Андрес Кабре (Andres Cabre y Bru) та багато інших.

Проблематика публікацій часопису “Народне просвітництво” стосувалася переважним чином сфери нормальної освіти, тобто підготовки вчителів. За назвами статей зрозуміло, які педагогічні проблеми хвилювали та висвітлювалися авторами. Наприклад, статті “Інтуїтивне навчання” А. Відалья Перери, “Школа і дім” П. Діаса Муньоса, “Форми навчання” А. Гавальди.

У кожному номері журналу “Народне просвітництво” вміщувалася рубрика “Школа за кордоном”. У першому номері видання (La Instrucción publica, 10 січня 1902 року) в цій рубриці було представлено замітки “Ручна праця в англійських школах”, “Приватні школи у Перу”, “До питання про дитячі сади у США” та інші [25].

Весняні номери барселонського видання продовжували знайомити читачів із різними аспектами закордонної освіти. Наприклад, у березневих номерах йшлося про естетичне виховання в австрійських школах, патріотичне виховання в американських освітніх закладах, французьку Лігу просвітництва, а також про початкові школи в австро-угорській Галичині [26], [27].

У квітневих номерах рубрика “Школа за кордоном” поповнилася новими замітками про початкову освіту в Японії, школу у французькому Мон-де-Марсан, взаємодію сім’ї і школи, а також про освітні заклади для дорослих у Німеччині (школи вдосконалення Fortbildungschulen) [28], [29].

Барселонський часопис “Наставник” (El Monitor) вперше вийшов друком 4 січня 1899 року. Ініціатором видання був педагог, письменник Антоніо Бастинос (Antonio Juan Bastinos). На шпальтах журналу, що видавався щотижнево обсягом 8 – 12 сторінок, висвітлювалися актуальні питання стосовно реформи нормальних шкіл, становища освітніх закладів, вчительської освіти, лекцій із педагогіки тощо. Видання журналу тривало до грудня 1902 року.

У № 36 від 6 вересня 1899 року і № 37 від 14 вересня 1899 року повідомлялося про лекції, викладені впродовж 28 – 30 серпня у Барселонській вчительській школі знаними освітянами Едуардо Толосою (Eduardo Tolosa y Alsina), Матіасом Сальєрасом (Matias Salleras), Анхелою Вальєс (Angela Valles y Torrentbo), Сантьяго Арналем (Santiago Arnal) [30].

У № 36 журналу “Наставник” від 5 вересня 1900 року і № 37 від 12 вересня 1900 року йшлося про чотири лекції, прочитані у Барселонській вчительській школі наприкінці серпня 1900 року Хосе Вілою (Jose Vila y Sellares), Антоніо Гавальдою (Antonio Gavalda y Escoda), Аугусто Відалем (Augusto Vidal y Perera), Хуаном Ванселем (Juan Vancell) [31].

Зазначалося, що у лекції Аугусто Відаля (Augusto Vidal y Perera) на тему “Необхідність антропологічних студій як основа педагогіки” обґрунтовувалося значення вивчення антропології майбутніми вчителями. Хосе Віла (Jose Vila y Sellares) присвятив свій виступ темі “Одночасність навчання читання та граматики у школах початкового навчання”. Хуан Вансель (Juan Vancell) у лекції на тему “Якою була роль музики та співу в освіті і школі та якою вона може й повинна бути” здійснював аналіз впливу музичного мистецтва на людину. Антоніо Гавальда (Antonio Gavalda y Escoda) не зміг прибути до Барселони

28 серпня, тому підготовлену ним лекцію про ступеневу школу зачитав помічник сеньйор Удіна (Udina).

Наваррський журнал “Школа і дім” (La Escuela y el Hogar) почав видаватися у вересні 1893 року. Керівник видання – педагог, інспектор початкового навчання Сантьяго Арналь Рамос (Santiago Arnal y Ramos). У першому номері часопису було визначено мету видання: “поширювати серед учителів та родин педагогічні знання” [32, с. 2].

На сторінках журналу розгорнулися оригінальні авторські дискурси стосовно шкільних екскурсій, домашньої дисципліни, розвинення пам’яті людини, початкового навчання іспанських мусульман, японської системи навчання тощо. Вийшли друком 18 випусків часопису “Школа і дім” упродовж 1893 – 1894 років. У лютому 1894 року видання журналу було припинено. В останньому номері у зверненні до читачів пояснювалася причина закриття видання [33, с. 3].

У кожному номері наваррського педагогічного часопису вміщувалася рубрика “Зарубіжна хроніка”. Наприклад, у листопадових номерах рубрика “Зарубіжна хроніка” поповнилася замітками про стан початкової освіти в латиноамериканських країнах (Аргентина, Уругвай, Коста-Рика та ін.); згадувалося про Перший центрально-американський педагогічний конгрес у Сан-Хосе в жовтні 1893 року, у ході якого велися дискусії щодо дошкільної, початкової освіти, вчительської підготовки у регіоні тощо [34].

У трьох грудневих номерах у зазначеній рубриці презентувалися огляди про початкове навчання у Парижі, німецький Боннський університет, лекторії для жінок у Брюсселі, приватні заклади початкової освіти у Сан-Сальвадорі та ін. Зокрема, зазначалося, що “у Брюсселі з ініціативи пана Луїса Франка (Luis Frank), секретаря Ліги за права жінок, групою викладачів прийдешньою зимою викладатимуться лекторії із метою націлити молоде жіноцтво на найліпше виконання обов’язків” [35, с. 132].

Передбачалися лекції із курсів “Гігієна дому”, “Домашня медицина”, “Домашня фармакопея”, “Теорія виховання”, “Поняття про суспільну та домашню економіку”, “Мистецтво мовлення”, “Елементи права” та багатьох інших [35, с. 132].

Висновки. Регіональні освітянські періодичні видання в Іспанії на межі ХІХ – ХХ століть мали не менш вагоме значення у поширенні реформаторсько-педагогічних ідей, аніж столичні видання. Вони висвітлювали як ініціативи й спроби вітчизняного освітнього реформування, так і новітній закордонний досвід (європейський, американський, латиноамериканський, азіатський).

Автори періодичних видань Барселони, Саламанки, Памплони та інших міст Іспанії, розмислюючи про необхідність освітнього реформування, не заперечували першорядного значення збереження та примноження виховних національних традицій. Регіональна педагогічна преса в Іспанії

у 1890 – 1910-х роках стояла на захисті освітніх цінностей громадянського, патріотичного, народного, сімейного, християнського виховання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Martinez Gonzalez A. El periodico: el libro del pueblo. Prensa y pedagogia social en la España de comienzos del siglo XX. *Pulso*. 2009. № 32. P. 11–24.
2. Polo E. De la autonomia en las asociaciones de Maestros. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 15 de mayo de 1914. № 11, año I. P. 6–8.
3. Polo E. Pedagogia practica. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 22 de mayo de 1914. № 12, año I. P. 4–5.
4. Polo E. De enseñanza. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 15 de enero de 1915. № 47, año II. P. 3–5.
5. Laso S. En mis soledades. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 9 de octubre de 1914. № 32, año I. P. 1–3.
6. Laso S. La vida escolar: recuerdos. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 20 de noviembre de 1914. № 38, año I. P. 6–8.
7. Laso S. La familia y la escuela. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 6 de agosto de 1915. № 76, año II. P. 7–9.
8. Lopiz Llopiz P. La reorganizacion de las Normales. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 18 de septiembre de 1914. № 29, año I. P. 4–7.
9. Deca L. El trabajo. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 6 de noviembre de 1914. № 36, año I. P. 1–3.
10. Deca L. La nueva ciencia pedagogica. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 20 de noviembre de 1914. № 38, año I. P. 2–5.
11. Deca L. No basta instruir. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 16 de abril de 1915. № 60, año II. P. 1–2.
12. Sierra J. Inculquemos mas civismo en la futura sociedad. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 14 de mayo de 1915. № 64, año II. P. 2–3.
13. Sierra J. Emulos, si; envidiosos, no. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 11 de junio de 1915. № 68, año II. P. 5–7.
14. Sierra J. El amor patrio en las escuelas. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 13 de agosto de 1915. № 77, año II. P. 5–7.
15. Maria Montessori. *Heraldo Escolar*. Salamanca, 24 de abril de 1914. № 8, año I. P. 8–9.
16. Rua J. Una conferencia. *La Federacion Escolar*. Salamanca, 21 de julio de 1916. № 12, año I. P. 8–10.
17. Hernandez Sevilla J. El maestro de primera enseñanza. Quien es y cual es su mision. *La Federacion Escolar*. Salamanca, 22 de septiembre de 1916. № 21, año I. P. 1–3.
18. Laso S. Pedagogia social. El Magisterio, mision de amor. *La Federacion Escolar*. Salamanca, 29 de septiembre de 1916. № 22, año I. P. 1–3.
19. Blanco A. La escuela no ha fracasado. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 5 de julio de 1915. № 19, año XXXVI. P. 151–152.
20. Lopiz Llopiz P. La pedagogia en Salamanca. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 5 de enero de 1916. № 1, año XXXVII. P. 4–5.
21. La conferencia del Sr. Royo Villanova. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 15 de abril de 1916. № 11, año XXXVII. P. 90–91.
22. Asociacion Nacional del Magisterio. La sesion inaugural. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 25 de abril de 1916. № 12, año XXXVII. P. 98–102.
23. Tapia y Canovas C. La educacion de la mujer. *Boletin de primera enseñanza de este distrito universitario*. Salamanca, 15 de febrero de 1918. № 5, año XXXIX. P. 26–27.
24. Bastinos A. Pensamiento de esta Revista. *La Instruccion Publica*. Barcelona, 10 de Enero de 1902. № 1, año I. P. 2.
25. La escuela en el extranjero. *La Instrucción pública*. Barcelona, 10 de Enero de 1902. № 1, año I. P. 13–15.
26. La escuela en el extranjero. *La Instrucción pública*. Barcelona, 10 de Marzo de 1902. № 5, año I. P. 77–79.
27. La escuela en el extranjero. Enseñanza patriotica. *La Instrucción pública*. Barcelona, 25 de Marzo de 1902. № 6, año I. P. 94–95.
28. La escuela en el extranjero. *La Instrucción pública*. Barcelona, 10 de Abril de 1902. № 7, año I. P. 110–111.
29. La escuela en el extranjero. La correspondencia entre la familia y la Escuela en Alemania. *La Instrucción pública*. Barcelona, 25 de Abril de 1902. № 8, año I. P. 126–127.
30. Conferencias pedagogicas. *El Monitor*. Barcelona, 6 de septiembre de 1899. № 36, año XL. P. 286–288; 14 de septiembre de 1899. № 37, año XL. P. 295–296.
31. Conferencias pedagogicas. *El Monitor*. Barcelona, 5 de septiembre de 1900. № 36, año XLI. P. 285–287; 12 de septiembre de 1900. № 37, año XLI. P. 293–296.
32. La Escuela y el Hogar. Condiciones. *La Escuela y el Hogar. Revista pedagogica*. Pamplona, 10 de Septiembre de 1893. № 1, año I. P. 2.
33. A nuestros lectores. *La Escuela y el Hogar. Revista pedagogica*. Pamplona, 28 de Febrero de 1894. № 18, año II. P. 3.
34. Cronica extranjera. Notas americanas. *La Escuela y el Hogar*. Pamplona, 30 de Noviembre de 1893. № 9, año I. P. 105–107.
35. Cronica extranjera. Conferencias instructivas para la mujer. *La Escuela y el Hogar*. Pamplona, 20 de Diciembre de 1893. № 11, año I. P. 132.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 08.05.2026